

УДК 159.95.316.

О. П. Віткова, асп.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра диференціальної і експериментальної психології

ХРОНОТОП — СИНТЕЗ ЖИТТЄВОГО ТА ТВОРЧОГО ШЛЯХІВ АВТОРА

Життєвий та творчий шляхи письменника відображаються в літературній творчості: в формі хронотопа, в формах дієслів часу, в манері викладання. Враховуючи біографічні дані про автора, можна максимально точно припустити, до якої психологічної групи належить автор.

Ключові слова: час, простір, хронотоп, дієслово, особистість.

Художній світ чи світ твору завжди у тому чи іншому ступені умовний: він є образом дійсності. Час та простір в літературі, таким чином, теж умовні, але в деякій мірі відображують світогляд автора та виступають показниками деяких рис особистості автора.

Завдяки фігурі автора можливі переходи з одного часу в інший, просторові переміщення, які здійснюються легко та вільно. Визначивши, якій формі дієслів часу автор надає перевагу, можна, враховуючи біографічні дані про автора, максимально точно припустити, до якої типологічної групи (Б. Й. Цуканов) належить автор. Крім того, необхідно пам'ятати, що автора ми знаходимо і поза твором як існуючу своїм біографічним життям людину, але ми зустрічаємося з ним як з творцем і в самому творі.

В нашому дослідженні ми намагаємося показати, що життєвий та творчий шляхи письменника та поета відображаються у літературній творчості і в формі хронотопа, формах дієслів часу, в самій манері викладання. І, що дуже важливо, абсолютно різні люди проходять різні творчі та життєві шляхи, але в них є дещо спільне. Вони представники однієї типологічної групи, тому виявляються дуже подібними щодо ставлення в житті до певних подій.

Розглянемо дослідження наших авторів.

Олександр Блок. По свідоцтву матері, М. А. Бекетової, "с семи лет Саша начал увлекаться писанием. Он сочинял коротенькие рассказы, стихи, ребусы. Из этого материала он составлял альбомы, журналы" [4].

З раннього дитинства і все життя О. Блок був дуже прив'язаний до матері, вважав, що вони були дуже схожими. Радився тільки з нею.

Її погляди для нього значили дуже багато. Разом з тим хворий стан, який постійно турбував поета, приводив до посиленої уваги до смерті та самогубства. Молодому Блоку смуга його життя уявлялась

як "ужасающаяся, загадочная, переворачивающая душу", вона "предшествует неизгладимому, великому" [14].

Захопившись Л. Д. Менделєєвою, Блок бажає різнобарвити своє життя. 9 березня 1902 року він намічає цілий план з деталями, із заздалегідь продуманою поведінкою, роздумуючи про самогубство у випадку невдалої розмови з Л. Д. Менделєєвою: "Реши обдуманно, заранее, что тебе нужно умереть. Назначь день. В промежутке до самоубийства то мирись, то ссорься, старайся развлекаться, и среди развлечений вдруг пусть тебя хватает за сердце неотступная... клятва в том, что в определенный день ты убьешься" [14].

Записи про самогубство повторюються в щоденнику впродовж літа 1902 року. Чергова відмітка носить вже практичний характер, яскраво нагадує, в який глухий кут заводять його відносини з Любов'ю Менделєєвою: "Револьвер запирает туда же, где и её портрет и прочее..." [14].

14 серпня 1902 року поет писав: "...мой скепсис суть моей жизни" ("Я стар душой") і далі відмічає, що причиною самогубства є надмір життєвої сили.

Блок кохав ще двох жінок — Н. Н. Волохову та Л. А. Дельмас. Як наслідок — серйозні психічні розлади. "Лицо Блока выделялось своим ясным и холодным спокойствием, как мраморная греческая маска. Мраморным холодом веет от этого лица... чуждался людей, уставал от них, временами их ненавидел и в то же время ими интересовался" — розповідала мати поета, М. А. Бекетова. І далі: "...кошек Саша не любил. Его отталкивало их коварство. Он ценил в зверях их простодушие и непосредственность. К собакам сохранил исключительную симпатию на всю жизнь. Вообще любил всех животных, кроме кошек. Доходило до того, что прикармливал мышей".

"При первой встрече с Блоком всех поражала неподвижность его лица. Это было лицо без мимики. Лицо только для ваяния, а никак не для живописи или графики. У него всегда спокойная медлительность движений (он не жестикულიровал ни при чтении стихов, ни в разговоре), молчаливость, негромкий, ровный надтреснутый голос и холодноватый взгляд больших светлых глаз из-под чуть опущенных век. Таким он был во время своей юности, в поздней молодости и незадолго до смерти".

Г. Блок: "Смеялся очень редко и в очень тесном кругу", "...он был патологически застенчив, на нем лежало клеймо одиночества, был очень далек от стремления овладеть темой разговора, занять лидирующую позицию" [1].

Л. Д. Блок: "...Саша, как всегда спокоен и охотно идет навстречу всему худшему..."

М. В. Бабенчиков: "Блок был малообщителен. Любил вынашивать свои литературные произведения, иногда выдерживая их годами. Рукописи всегда были идеально чистые и хранились аккуратно сложенными. Читал монотонно, в нос, тягучим и унылым голосом. Это был

человек, поражающий своими крайностями, несовместимыми противоречиями" [1].

Всеволод Рождественский: "Блок жил замкнуто, в тесном окружении близких ему людей, редко появлялся среди публики. Ему была свойственна холодность в обращении. Казался суровым и неприступным".

В 1921 році О. Блоком був написаний останній закінчений вірш — "Как всегда, были смешаны чувства".

З середини квітня проявились перші ознаки передсмертної хвороби. "Состояние А. Блока было таким, что часто возникала физическая боль. Болезнь Блока — воспаление сердечного клапана и связанные с ним отёчные явления в мозгу — летом уже неудержимо развивались. Болезнь развивалась скачками, бывали периоды улучшения, в начале июня стало казаться, что он поправится. С числа 25-го наступило резкое ухудшение" [21].

"Болезнь усугублялась отечностью ног и приступами острой боли во всем теле, глубоким истощением нервной системы" [8]. "Жаловался на отдышку и боли в области сердца при повышенной температуре. Больной был очень слаб, голос его изменился. Он стал быстро худеть, взгляд его потускнел, дыхание было прерывистое, при малейшем волнении он начинал задыхаться".

"Отеки медленно росли, увеличивалась общая слабость, все заметнее и резче проявлялась ненормальность в сфере психики. Все меры лечебного характера не достигали цели. 7 августа в 10 часов 30 минут утра Александр Блок умер в своей рабочей комнате" [9].

Відношення поета до часу, в якому він жив відображене в наступних рядках:

"Жизнь медленная шла, как старая гадалка,

Таинственно шепча забытые слова...

Та: "И всё чудесней, всё лазурней —

Дышат пропавшим на земле."

Помер О. Блок у віці 40 років та 9 місяців, що означає завершення першого великого гіперциклу та критичну точку в житті людини, згідно з дослідженням Б. Й. Цуканова [22].

Вище нами було доведено, що О. Блока можна вважати індивідом, який знаходиться в суцільному спектрі "т-типів" напочатку меланхолічної групи (тобто з деякими рисами рівноважного типу).

Доведемо це на прикладі хронотопів, дієслів часу, яким О. Блок надав перевагу.

Нами виділені такі хронотопи:

1. Очікування (1902 рік). Час — 87 %; Простір — 13 %; Час — минуле.
2. Мовчання (1904 рік). Час — 87 %; Простір — 13 %; Час — минуле.
3. Нудьги Час — 91 %; Простір — 9 %; Теперішнє — 90 %; Минуле — 10 %
4. Турботи Час — 95 %; Простір — 5 %; Теперішнє — 20 %; Минуле — 80%.

5. Смерті Час — 93 %; Простір — 7 %; Теперішнє — 5 %; Минуле — 95 %.

6. Кохання Час — 88 %; Простір — 12 %; Теперішнє — 10 %; Минуле — 90%.

(Хронотоп № 5, № 6, — 1907 рік).

7. Безодня (пропасти) Час — 88 %; Простір — 12 %; Теперішнє — 20 %; Минуле — 80 %.

8. Мертвого Час — 97 %; Простір — 3 %; Теперішнє — 60 %; Минуле — 40%.

Хронотоп присутній в 1912 році.

О. Блок часто казав: "Ты твердишь, что я холоден, замкнут и сух, Да, такой я и буду..."

Наступний автор — І. О. Бунін.

Відомо, що краще за матір своїх дітей не знає ніхто.

Тому наведемо висловлювання матері про свого сина: "С очень раннего возраста обнаружились в мальчике две противоположные стороны натуры: подвижность, веселость, — и грусть, задумчивость, сильная впечатлительность, страх темноты в комнате... И эта двойственность, с годами изменяясь, до самой смерти оставалась в нем" [17].

В автобіографічній нотатці І. О. Бунін відмічав: "Всегда был человеком очень отдаленным от какой бы то ни было определенности; напротив, во мне было самое резкое смещение и печали, и радости, и личных чувств, и страстного интереса к жизни..." [5].

Ще юнаком Бунін жив з Варварою Пащенко постійно сварячись. Жінка вирішила піти від нього, але Бунін грозив покінчити життя самогубством, якщо вона його залишить. В 1892 році він писав: "С Варей мы расходимся окончательно. Мое настроение таково, что у меня лицо, как у мертвеца, полежавшего с полмесяца" [3]. Близькі турбувались за Буніна, його мати показувала крайній ступінь відчаю. Не зовсім точно, але роман цей через десятиріччя трансформується в "Жизни Арсеньева". За чотири роки після цього Бунін оженився на А. Н. Цакні. В листі він визнавав: "Хотел бы я любить людей. И есть во мне любовь к человеку, но в отдельности, ты знаешь, я мало кого люблю" [3].

(Відомо, що Бунін дуже пишався красою своєї коханої).

В серпні 1900 року А. Н. Цакні народила сина Колю, але ще в березні по її вимозі вони розійшлися. Цей розрив шокував Буніна: "...если бы не слабая надежда на что-то, рука бы не дрогнула себя убить. И знаю почти наверно, что этим не здесь, так в Москве кончится. Описывать свои страдания отказываюсь, да и ни к чему. Но я погиб. Этот факт свершившийся. Давеча я лежал в степи и рыдал, кричал, ибо большей муки не пережил ни один человек. Как я люблю ее, тебе не представит... Дороже ее нет у меня никого" [17].

Мине 32 роки та 9 березня 1932 року Г. Н. Кузнецова напише в щоденнику відзив Буніна про свою жінку Цакні: "Особенной любви у меня к ней не было, хотя она и была очень милая" [2].

І. О. Бунін був щирим і мінливим у всіх своїх станах, що були породженні його самотністю, страхом самотності і гордістю, що примушували кричати про відсторонення від людей. Бунін неодноразово розповідав про притаманну йому спрагу до життя, але сама ця спрага виникала з відчуття смерті. Він завжди із впертою стійкістю підкреслював, що існує поза всім: партіями, літературними течіями, традиціями. Він пишався своєю непохитністю, своїм перебуванням "поза всім". Але і у такої людини були свої пристрасті, без яких він не міг обійтися. В щоденнику 3 серпня 1917 року Бунін відверто зізнається: "Жизнь человеческая вся под властью жажды женщины" [16].

Дослідник життя та творчості письменника Олег Михайлов писав: "Сухощавый, синеглазый, изящный, с боковым пробором русо-каштановой головы, он казался современникам верхом сдержанности, холодной насмешливости, строгости и самолюбивой чопорности. С людьми сходилась непросто, оставаясь у какой-то границы, обозначающей доверительную интимность, не переходя ее и даже дружил с некоей потаенной внутренней неприязнью. Сдержанность и холодность Бунина были, однако, внешним защитным покровом. В откровенности, особенно при домашних, он был не в меру вспыльчив, ядовито резок, за что в семье его называли "судорожным" [15].

В багатьох творах І. О. Буніна панує тиша та сумнів. Смерть у нього абсолютно оновлювальна сила. Завжди зрушує життя та смерть, радість та жах, надію та відчай; завжди присутнє відчуття приреченості всього існуючого — жіночої краси, щастя, слави, могутності. Так, в підготовчих нотатках до "Жизни Арсеньева" І. О. Бунін писав: "Жизнь, может быть, дается нам единственно для состязания со смертью, человек даже из гроба борется с ней". Завжди вважалось, що "Жизнь Арсеньева" — автобіографія. Бунін заперечував це, але з іншого боку називав цей твір "дневником безвозвратно отошедших дней".

В період з 1927 по 1942 рік в сім'ї Буніних, з невеликими перервами, жила молода письменниця Галина Миколаївна Кузнецова, з якою у Буніна був тривалий та бурний роман "на очах" у його жінки В. М. Буніної.

Тривалий час Галина вела щоденник та писала: "...Порой я теряю чувство действительности. Но не я одна так живу: Иван Алексеевич пишет и живет прошлым, Вера Николаевна тоже, все мы не живем настоящим" [13].

Галині Бунін казав: "...если хочешь чего-нибудь достигнуть — напрягись, напрягайся ежедневно так, чтобы вены вздулись. Только страшным напряжением можно чего-нибудь достигнуть. Ты живешь в четверть данных тебе сил".

Н. В. Кодрянська, друг сім'ї, писала: "Вера Николаевна не раз с улыбкой говорила мне: "Почему вы боитесь Ивана Алексеевича? Он совсем не страшный — лучше устройте так, чтобы он вас боялся." Но я никак не могла привыкнуть к резким переменам в его настроении, было несколько Буниных. Один простой в обращении, очаровывающий с первого слова. Другой — надменный, резкий" [13].

С. Ю. Прегель: "В минуты откровенности, а Бунин был человеком сложным и закрытым, в том, что его мучило, никогда не признавался".

В період з 1900 по 1910 рік І. О. Бунін "...часто, проснувшись, жаловался на сердце, уверял, что умирает..." [17]. (Це дуже типово для представників меланхолічної типологічної групи). З 1947-го по 1948 рік хвороби не залишали Буніна. "В нем ничего не осталось от подчеркнуто элегантного, высокомерного, царственно любезного Бунина. Ничто, кроме злого острословия и умения передразнить живого и мертвого..." [15].

Лікар, який тривалий час доглядав Буніна, розповідав: "Бунин всегда был резок в своих отзывах. Страдал эмфиземой и склерозом легких и прогрессивным ослаблением сердечной деятельности. Несмотря на свою болезнь, на слабость, Иван Алексеевич до последних дней сохранил свой острый ум, память, резкость и меткость суждений, которые часто таили в себе желчность и даже озлобленность.

В 1950 году он подвергся операции. Страстно желая жить, не отдавал себе отчет, что жизнь подходит к концу и надежд на улучшение здоровья нет" [13].

Досліджені нами листи, вірші, твори, статті та речі, записи та нотатки, рецензії та обзори свідчать, що перевагу автор надавав дієсловам минулого часу. Можна стверджувати, що твір "Жизнь Арсеньева" частково є автобіографічним, тому що деякі події життя Буніна намальовані дуже точно і яскраво, в багатьох випадках Бунін розповідає саме про себе, свої прихильності, своє життя.

В творі Бунін пише: "Испытал неожиданную потерю желания жить, то есть двигаться, пить, есть, радоваться, печалиться и даже... любить..." [7].

"...Я спал по три, по четыре часа, по утрам вскакивал с постели легко и быстро, мылся и одевался особенно заботливо".

"...Я жил напряженно, тревожно, часто держался с людьми жестоко, заносчиво, легко впадал в тоску, в отчаяние".

В творі нами виділений хронотоп покійника (смерті). Часовий компонент — 97 %, просторовий — 3 %. Перевага надається дієсловам минулого часу — 94 %. Тобто перед нами індивід, що жив минулим. В хронотопі вирішальну роль відіграє час.

Прожив І. О. Бунін 83 роки. Завершення 8 ББЦ [22], тобто критичну точку свого життя, Бунін "перескочив". Вважаємо за необхідне нагадати, що саме в ці роки (Буніну 57 років) Бунін кохав Г. М. Кузнецову.

Ми стверджуємо, що саме ця подія відіграла вирішальну роль в житті письменника.

Розглянемо М. А. Булгакова.

В 25 років він отримав ступінь "лекаря с отличием", працював у фронтових госпіталях. В 26 років пристрасився до морфію, працює завідувачим інфекційним та венерологічним відділеннями.

27 років — вилікувався від морфінізму.

28 років — початок літературної діяльності, перші публікації.

33 роки — знайомство з Л. Е. Белозерською, розрив з Т. Н. Лаппо.

34 роки — пік творчої діяльності ("Собаچه сердце", "Роковыя яйца", "Белая гвардия", "Дни Турбиных", "Записки юного врача Зареестрований шлюб з Л. Е. Белозерською.

В 1939 році Булгакову 39 років, він в стані повного відчаю (спалк рукописи). В цей час тримав у столі револьвер, роздумуючи про самогубство.

Наступний пік творчості — 1933—1935 роки.

М. А. Булгакову 42 роки.

1936 рік (45 років) — початок роботи над "Театральным романом ("Записки покойника").

1937 рік — "резкое ухудшение здоровья. Врачи ставят диагноз: гипертонический невростероз. Как врач, Булгаков понимает, что болезнь неизлечима и врачи подтверждают его предположение" [6].

В 1940 році 10 березня М. Булгаков помер у віці 48 років та 10 місяців. "Полностью ослеп" [11].

Розповідали про М. А. Булгакова різне.

"Насмешливый юноша с острым складом ума, смущавший своим экспромтами, шутками и розыгрышами соседей и родственников, обладал лиризмом души и необыкновенной любовью к людям" [19].

"Любил всегда оставлять шутливые записки" [20].

"Был общителен, но скрытен. Гораздо более скрытен, чем это мог показаться. В столовой, когда все веселились, он или уходил, или закрывался в кабинете, работал" [18].

В нього була "цельность характера, не терпящего никаких компромиссов", "...никогда не грустил, не терял надежды, всегда "светился радостью", "в шутливой форме говорил мрачные прогнозы относительно себя" [12].

"Работал Булгаков много, часто дежурил ночь, под утро приходил физически и морально разбитым, буквально падал в постель, спал пару часов, а днем опять госпиталь, операции, и так каждый день" [10].

Л. Е. Белозерська про знайомство з М. Булгаковим розповідала "Передо мной стоял человек лет 30–32, волосы светлые, глаза голубые черты лица неправильные, носдри грубо вырезаны, когда говорит, морщит лоб. Но лицо, в общем, привлекательное, лицо больших возможностей. Мне показалась комичной его одежда и лакированные ботинки с ярко-желтым верхом, которые я сразу вслух окрестила "цыплячьими" и посмеялась. ...Когда мы познакомились ближе, он сказал мне не без горечи: "Если бы нарядная и надушенная дама знала, каким трудом дались мне эти ботинки, она бы не смеялась..." Я поняла, что он обидчив и легко раним. Другой не обратил бы внимания" [19].

Вже в 1932 році, одразу ж після того, як Булгаков вирішив одружитися з Є. С. Шиловською, він почав томитися передчуттям смерті Шиловська згадувала: "...он мне сказал: "Дай мне слово, что умирать

я буду у тебя на руках." Если представить, что это говорил человек 41 года, здоровый, с веселыми голубыми глазами, сияющий от счастья, то, конечно, это выглядело очень странно. И я смеясь сказала: "Конечно, конечно, ты будешь умирать у меня на... Он сказал: "Я говорю очень серьезно, поклянись." И я поклялась. А когда наступил 39-й год, он стал говорить: "Ну, вот пришел мой последний год. Да, вам всем хорошо, вы все будете жить, а я скоро умру". А все мы думали, что это один из тех смелых булгаковских рассказов, настолько он выглядел здоровым и полным жизни. Когда выяснилось, что он заболел невросклерозом, он принял это как неизбежное. Как врач он знал ход болезни и предупреждал меня о нем. Он знал, что невросклероз — болезнь наследственная и смертельная" [19].

Досліджена нами література свідчить, що жодний свій твір, а їх у письменника дуже багато, він не називав автобіографічним.

Булгаков був лікарем. У 1936 році він почав роботу над серйозним твором. На першій сторінці рукопису дві назви: "Записки покойника" та "Театральный роман". Перша назва підкреслена двома рисками, що вказує на авторську перевагу. Здавалось би, обидві назви абсолютно не зв'язані між собою, але, з іншого боку, Булгаков завжди знав, що хвороба його батька (невросклероз), від якої він помер в віці 49 років, в будь-який час може з'явитися у нього та приведе до смерті. Саме тому ми вважаємо, що "Записки покойника" можна розглядати як сповідь людини, яка в житті "грала в театр", яка пам'ятала, що в будь-який час може виявити в себе ознаки наближення смерті.

В цьому творі нами виділений хронотоп праці.

Часовий компонент — 91 %, просторовий — 9 %. В дієслівній формі автор надає перевагу минулому часу, з деякою "прив'язаністю" до нього — 80 % (теперішній час — 10 %, майбутній — 10 %).

Дослідження життєвого та творчого шляхів письменника дозволяє припускати, що М. А. Булгаков був індивідом, що знаходився в суцільному спектрі "т-типів" на початку флегматоїдної групи.

Ми довели, що життєвий та творчий шляхи будь-якого поета чи письменника обов'язково відображаються в творчості, саме тому і хронотоп можна вважати їх синтезом.

Література

1. Александр Блок в воспоминаниях современников: В 2 т. — М.: Художественная литература, 1980.
2. Анат Горелов. Три судьбы. — Л.: Советский писатель, 1978.
3. Баборенко А. И. А. Бунин. Материалы для биографии. — М., 1967.
4. Бекетова М. А. Воспоминания об Александре Блоке. — М.: Правда, 1990.
5. Бунин И. А. Соб. соч.: в 4 т. — Т. 1. — М.: Правда, 1988.
6. Булгаков М. А. Дневник. Письма. 1914–1940. — М., 1997.
7. Бунин И. А. Жизнь Арсеньева. Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1988.
8. Бураго С. Б. Александр Блок. Очерк жизни и творчества. — К.: Художественная литература; Дніпро, 1981.
9. Венгеров Натан. Путь А. Блока. — М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963.
10. Виленский Ю. Г. Доктор Булгаков. — К. Здоровье, 1991.

11. *Воспоминания о М. Булгакове*. — М.: Советский писатель, 1988.
12. *Ермолинский С. А.* Из записок разных лет. — М., 1990.
13. *Зернов В. М.* Иван Бунин. — М.: Наука, 1973.
14. "Литературное наследство", т. 27—28.
15. *Михайлов О.* Строгий талант. Иван Бунин. Жизнь. Судьба. Творчество. — М., 1976.
16. *Михайлов О. И. А.* Бунин. Жизнь и творчество. — Тула: Приокское книжное изд-во, 1987.
17. *Муромцева-Бунина В. Н.* Жизнь Бунина. Беседы с памятью. — М.: Советский писатель, 1989.
18. *Неизвестный Булгаков*. — М., 1993.
19. *Соколов Б. И.* Три жизни М. Булгакова. — М.: Эллис Лак, 1997.
20. *Чудакова М. О.* Жизнеописание М. Булгакова. — 2-е изд. — М., 1988.
21. *Чуковский К. А.* Блок как человек и поэт. — Пг., 1924.
22. *Цуканов Б. И.* Время в психике человека. — Одесса: АстроПринт, 2000.

О. П. Виткова

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра дифференциальной и экспериментальной психологии

**ХРОНОТОП — СИНТЕЗ ЖИЗНЕННОГО И ТВОРЧЕСКОГО ПУТЕЙ
АВТОРА**

Резюме

Жизненный и творческий путь автора всегда отображается в литературном творчестве, письмах, записках, автобиографических заметках. Именно поэтому хронотоп можно считать их синтезом.

Ключевые слова: время, пространство, хронотоп, глагол, личность.

O. V. Vitkova

Odessa National Mechnikov University,
Chair of Differential Experimental psychology

**CHRONOTOP — THE SYNTESIS OF LIFE AND CREATIVWAYS OF
AN AUTHOR**

Summary

Life and creative ways of an author are always reflected in his/her literary works, letters, notes, self-biographies. That is why we can consider chronotop as their synthesis.

Keywords: time, space, chronotop, verb, personality.